

ЈОВАН Ф. ТРИФУНОСКИ, Скопје

ТРИ БРСЈАЧКЕ ЖУПЕ

— антропогеографска проматрања —

У високом западном делу СР Македоније у близини су изворишни делови трију река — Сатеске, Треске и Црне реке. Сваки од тих делова чини подпланинску жупу. У изворишном делу Сатеске је жупа Д е б а р ц а. У изворишном делу Треске је жупа К о п а ч к а. У изворишном делу Црне реке је жупа Ж е л е з н и к.¹ Наведене жупе чине средишни и главни део шире племенске области Брсјака. Природно су јасно омеђене и до скоре прошлости биле су ван домаћаја главног саобраћаја, друштвеног и културног живота. Свакако је то један од фактора у постанку племена Брсјака (старо име: Брзити) и његовом одржавању кроз векове.²

ЖУПА ДЕБАРЦА

Дебарца лежи око горњег тока реке Сатеске, десне притоке Црног Дрима (слив Јадранског мора). Налази се под највишим околним планинама: Караорманом и Славејем са запада, Илинском планином са истока, Голаком са севера и Копрницом са југа. Име жупе је врло старо и у народу не постоји објашњење о његовом значењу. Док није изграђен ауто-пут правца Скопље—Кичево—Охрид Дебарца је била веома изолована.

Средњовековни историјски подаци о жупи Дебарци су оскудни. Међутим, неписана средњовековна историја сасвим је друкчија. Према

¹ Видети специјалну карту Југославије, размер 1 : 50.000.

² Потребу познавања наших старих жупа осетио је Ј. Ц в и ј и ћ и истакао у својим „Упутствима“ за проучавање сзла и у делу „Антропогеографски проблеми Балканског полуострва“.

остацима материјалне културе Дебарца је у средњем веку била добро насељена. Тада је постојало средиште читаве жупе код данашњег села Издеглава. Из средњег века потичу поједина гробља, рушевине храмова и селишта.³ Сељаци причају легенде или истините догађаје везане за места од којих је остао по који видљив траг на површини земље.

Када је Дебарца пала под турску власт, њено старо брсјачко становништво није се иселило. Извесна иселјавања јавила су се тек касније — крајем 17. века. Ипак, тада села нису много испражњена. Након тога придлазили су нови словенски родови. Неки су досељени из долине Црног Дрима, други из области које сада леже у Албанији, трећи из Метохије. На тај начин у Дебарци постоје два етничка слоја: старији из средњег века и познији који чине досељеници из наведених западних и северних подручја.

Сеоска насеља — свега 22 — у Дебарци заузимају ивичне делове жупе. Нижу се на терасастим заравнима са разним надморским висинама. Тако насеља леже испод планинских падина, а изнад заравни на којима се налази обрадива земља. Куће су груписане по махалама. Нешто воћњака и великих шумских дрвета расте у самим насељима, као и у околини. Куће су утонуле у развијено зеленило. Села Дебарце су: Врбјани, Годивје, Лактиње, Песочани, Црвена Вода, Ботун, Злести, Лешани, Брежани, Велмеј, Грко Поле, Горно Средоречје, Белчиште, Ново Село, Издеглаве, Оздолени, Чифлик, Слатино, Арбиново, Мраморец, Сливово и Турје.

Дебарца има чист етнички састав. Ту живе искључиво Македонци. Пред крај турске владавине постојало је само једно муслиманско насеље — Песочани. Услед своје географске издвојености жупа Дебарца представља јасну, засебну етничку целину, са карактеристичним цртама у ношњи, народном животу, обичајима и говору. Људи ове групе и данас знају да су Брсјаци и оштро се издвајају од суседних Мијака на северозападу.

Основна занимања већине становништва су земљорадња и сточарство. У новије време има запослених и у другим делатностима. Пољопривредни поседи су доста разбацани по брежуљцима и у долинама, уситњени, те то онемогућава рационалну примену агротехничких мера. Осим тога, земљиште у Дебарци обрасло је знатним делом сочним травом. Подесна клима са сушним летом, кишном јесени и пролећем, условила је сточарство као ретко где у другом околном подручју. Стога се до краја другог светског рата овде могла видети бројна стока (оваца, коза, говеда и коња).

Међутим, од око 1955. г. број становништва и домаћинства у селима Дебарце нагло се смањује. У првом реду то је последица емиграције младих из села и наглог смањења стопе природног прираштаја. Млади се одсељавају у градове, а села остају полупуста. На пољопривредним поседима старци и старице обављају најтеже пољопривредне послове. Тако су земљорадња и сточарство веома опали у односу на раније стање.

³ Израз селиште је стари појам за непуштена сеоска насеља.

ЖУПА КОПАЧКА

И Копачка је посебна природно-географска целина. Захвата југозападни део шире Кичевске котлине, односно горњи део Треске са притокама Студенчицом и Беличком реком. Тај део је ограђен планинама Бистром, Календерицом, Јамом и Прострањском планином.⁴ Западно од Копачке је наведена предеона целина Дебарца, а југоисточно је предеона целина Железник. Са тим жупама Копачка је саобраћајно повезана преко превоја.

И људи жупе Копачке данас знају да су Брсјаци. Јасно се одвајају од суседних Мијака у сливу Радике. Њихова сеоска насеља имају различите географске положаје: углавном леже на блажим планинским странама и на заравнима разних висина. Свега је око 20 села, и то су: Јаорец, Горни Добреноец, Долни Добреноец, Лавчане, Душогубица, Кленоец, Евловец, Иванчишта, Попоец, Малкоец, Извор, Подвис, Пополжане, Видране, Брждане, Јудово, Свињишта, Козица, Кладник и Белица.

И у Копачкој се од раног средњег века одвијао континуиран живот Словена Брсјака. Када су Турци постали господари Копачка је и даље остала насељена ранијим староседелачким становништвом.⁵ Једино после познатих историјских сеоба са краја 17. века и овде су придлазили нови словенски родови. Они такође потичу са запада — из долине Црног Дрима и са подручја данашње Албаније.

У североисточном делу Копачке стичу се три долине: долина Треске и долине њене леве и десне притоке — Студенчице и Беличке реке. Ту је важна тврђава Подвис, која је у средњем веку имала повољан географско-стратегијски положај. У њеној близини је познати манастир Пречиста.

Нагиб земљишта у Копачкој је према североистоку, тј. према правцу тока реке Треске. На тој страни је увек водио најважнији пут. Он спаја жупу Копачку са Кичевом у средишњем делу Кичевске котлине. Зато је поменута варошица за сва копачка села најпривлачнији центар. Тамо сељаци одлазе на седмични трг и одатле се снабдевају робом.

Природни услови и у Копачкој погоднији су за развој сточарства него за земљорадњу. Већи део подручја сачињавају падине планина покривене шумом. Посебно је значајно што је заступљена ситна шума са проплатцима, које становништво овог краја користи за испашу стоке. Овде је било доста коза, оваца и говеда.

Зиратне земље у Копачкој има релативно мало. Плодније површине налазе се на уској алувијалној равни у долинама Треске и Беличке реке, а на падинама брда обрадива земља налази се у танком слоју и лошег је квалитета. Природно је што се у оваквим условима сточарство развило као доминантна привредна грана. Развоју сточарства су допринеле и друштвено-историјске прилике. Међутим, у периоду иза последњег

⁴ Ј. Цвијић: *Основе за географију и геологију Македоније и Сјане Србије*, књ. III, Београд 1911, стр. 1043; Т. Смиљанић: *Кичевија*, Насеља и порекло становништва, књ. 28, Београд 1935, стр. 342.

⁵ Т. Смиљанић: *нав. рад*, стр. 380.

рата, под утицајем нових услова, и овде сточарство и земљорадња доживљавају нагло опадање. То је последица одлива радне снаге у пољопривредна занимања.

ЖУПА ЖЕЛЕЗНИК

Железник или Демир Хисар зове се жупа око горњег тока Црне реке. Ограничена је планинама Струговом и Биглом, са југа и запада, и Крачуницом, са истока и севера.⁶ Железник је отворен једино долинама ка југу, тј. ка Битољској котлини.

Према надморској висини насеља имају карактеристике малих планинских села — свега око 30. За пролазнике су прилично неприступачна, јер треба труда да се дође до насеља. Куће су збијене једна уз другу. Није искључено да су намерно постављане тако близу да би се становништво могло лакше супротставити евентуалном нападачу. Имена села су: Црско, Цер, Прострање, Велмевци, Железнец,⁷ Илино, Бабино, Базерник, Брезово, Долени, Жван, Сопотница, Вирово, Церово, Лесково, Бојиште, Пуста Река, Дивјаџи, Кочиште, Растојца, Ракитница, Журче, Прибилце, Слепче, Вардино.

Како су се на подручју Железника одвијала средњовековна словенска насељавања није лако реконструисати. Све до данас села имају етнички чисто становништво — Македонце. Услед своје географске издвојености, и жупа Железник представља засебну брсјачку целину, са карактеристичним цртама у ношњи, народном животу, обичајима и говору.

Мада простором мали, Железник је у прошлости био значајна жупа по родности (не само равнице око река већ и благе стране на којима су села). У равници су добре ливаде које су у средњем веку и касније под Турцима, све док је преовлађивало сточарство, биле од великог значаја за зимску исхрану стоке. На благим странама су воћњаци и њиве. Железник има и већих јазова који су служили за навраћање воде ради покретања воденица и ваљавица.

Када су Турци напустили Железник 1912. г. у њему почиње нова ера живота. Стабилизација се одвијала постепено, али сиромаштво и тежак живот нису се нагло мењали. Тада је у селима нарочито било доста домаћинства. Многа од њих била су задружна, са по 10 и 15 чланова.

Међутим, у задњих тридесет година број становништва и домаћинства и у Железнику нагло се смањује, у првом реду због емигрирања младих са села. Села остају слабо насељена, а нека су скоро пушта. На пољопривредним поседима и овде старији људи често обављају све послове. Стога има и напуштених њива, сада зараслих природном вегетацијом.

⁶ Ј. Цвијић: *Основе...*, књ. III, стр. 785.

⁷ У насељу Железнец у прошлости се вадила руда гвожђа. По томе је и име жупе Железник.

ОПШТИ ПОГЛЕД

Кратким излагањима покушали смо да укажемо на неке антропогеографске одлике старих полупланинских брсјачких жупа — Дебарце, Копачке и Железника. Географски положај ових жупа био је од великог утицаја на њихов значај у прошлости. Зато су оне у средњем веку биле основне жупе Словена Брсјака, који су тада чинили јак о племе.⁸ Наведене жупе тада и касније играле су важну улогу у одржавању брсјачких етничких одлика. Осим тога, оне су вршиле снажан етнички утицај и на околне ниже крајеве — охридски на југозападу, кичевски на североистоку и битолски на југоистоку. Као што се зна, то је углавном сва територија Брсјака.

По висини, пластици и у антропогеографском погледу жупе о којима је реч су сличне. Орографски облици у њима су исти. Физиономија целокупног подручја махом је једнолика. Земљиште од кристалистичких стена и оно од кречњака има благе заобљене облике и свуда је под вегетацијом. Посебно истичемо појаву превоја на развођу између Сатеске, односно Црног Дрима у сливу Јадранског мора, и Треске и Црне реке, у сливу Јегејског мора. Таквих превоја има више. Од њих је зависила повезаност ових жупа. Преко њих се одржавала стална веза на обема странама развођа. Од њих је зависило и етничко јединство Брсјака. Колико су ови планински превоји спона између жупа с обе стране развођа види се и по томе што код сваког од њих постоје насеља. Уопште, било је јакое преплитања и прожимања, што се одразило у релативном јединству језика, ношње, духовног живота, религиозних и друштвених схватања.

Западни део подручја данашње СР Македоније на северној граници отворен је широком дримском долином. Стога је словенска етничка маса приликом досељавања веома користила ту долину. Она тесно повезује западни део данашње СР Македоније са Призренском Метохијом и Скадарском Зетом. Први досељеници у 6. и 7. веку насељени су и у поменуте жупе. А као острва из тога новог етничког стања штрчали су планински масиви, склоништа романизованих староседелача. Тек помоћу каснијих сточарских кретања Словени су претапали и те становнике.⁹

Дебарца, Копачка и Железник својом изолованошћу и околним шумовитим пределима били су значајни и као уточиште познијих словенских досељеника током турске владавине. Ту су се склањали досељеници из других крајева, поглавито из долине Црног Дрима, Албаније и Метохије. Постојало је и унутрашње међусобно мигрирање између ових жупа, што је одржавало њихов првобитни брсјачки карактер. Напред наведене жупе морфолошки се јасно одвајају од околних ниских крајева. Али налазећи се у развођу Сатеске, Треске и Црне реке оне

⁸ Ј. Цвијић: *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, стр. 478.

⁹ Сточарство и сточарски живот Брсјака заслужује да му се поклоним специјална пажња, јер оно има посебне одлике, за разлику од познатог сточарства код суседних Мијака.

су отворене на три стране према спуштању земљишта у правцу три реке. Стога су у управно-административном погледу ове жупе увек припадале околним градовима — Охриду, Кичеву и Битољу.

Иако су становници жупа тиме подељени и развијали се под утицајима наведених градова, оне су ипак међусобом — како је говорено — доста уједначене. Из поменутих жупа вишак становништва се одсељавао према наведеним градовима и у низије око њих. На тај начин Брсјаци су размакли своју територију и на најближа ниска поља — Охридско, Кичевско и Битољско. Тиме су постали сложено племе. Другим речима, представљали су ширу заједницу економску, друштвену, историјску.

Брсјаци у наведеним жупним пределима живели су у сличној географској средини, прилагодили су се тој средини и доскоро живели претежно од сточарства и земљорадње. Зато су задржали доста старих обичаја и веровања. Исто је и са ношњом.

Међутим, брсјачко становништво у наведеним жупама у послератном периоду услед исељавања је у наглом демографском опадању. То се види када се уђе у било које село. Има напуштених кућа. Тамо је при крају последњег рата било до стотину домаћинстава, а сада их је 20 до 30.¹⁰ Многи су отишли у разне градске службе и индустрију. Приближно 70 до 90% домаћинстава је без подмлатка и омладине. Доста исељеника је ради зараде у Аустралији и САД. Непосредно после рата у жупама о којима је реч јавило се право пропадање ове групе Брсјака. Црква и православна вера изгубили су од свог значаја у животу ове групе, иако су некада били главни чинилац за етничко одржање Брсјака.¹¹

Да завршимо. Из предњег излагања лако је схватити значај и улогу поменутих западномакедонских брсјачких жупа. Оне су значајне као подручја за проучавања — не само антропогеографска, већ и историјска, етнолошка и социолошка. А познавање Брсјака и њихових карактеристичних жупа има значај за боље познавање јужног дела Југославије. Овај прилог је само скретање пажње на проблем, који је неоправдано занемарен у нашој науци.¹²

¹⁰ Упоредити: Ј. Трифуноски: *Западна Македонија — неке карактеристичне етничке одлике*, „Балканика“, VIII, Београд 1977.

¹¹ Извесне податке о Брсјацима видети у раду Т. Смиљанића: *Anciennes tribus serbes: Les Mijak, les Brsjak...*, издање књижаре Јована Поповића, Скопље 1930.

¹² Овај рад је приказ материјала прикупљеног на терену 1977. г. Он има карактер претходног саопштења за једну већу студију о Брсјачкој области.

J. F. TRIFUNOSKI

THE THREE TRIBAL STATES OF BRŠJAK

S u m m a r y

In western part of Socialist Republic of Macedonia, neighbouring each other, there are the origins of three rivers — the Sateska, the Treska and the Crna Reka (Black River). Every of these parts, where the origins are, composes a separate smaller tribal state. In spring area of the Sateska River there is tribal state of Debarca. In spring area of the Crna Reka there is tribal state of Železnik. In the spring area of the Treska River there is the Kopačka tribal state. Mentioned tribal states are the central part of a larger tribal area of Bršjak. They are naturally clearly divided, individualized, until the recent past left out of reach of main traffic courses, social and cultural life. That certainly is one of the factors in the genesis of Bršjak tribe and its preservation through the centuries.

